

**AKRAN GÖRÜŞLERİNE GÖRE MÜLTECİ ÇOCUKLARIN SOSYAL
BECERİLERİ ÜZERİNE NİCEL BİR ARAŞTIRMA**

**A QUANTITATIVE RESEARCH ON SOCIAL SKILLS OF REFUGEE CHILDREN
ACCORDING TO PEER OPINIONS**

SÜMEYRA BİLECİK

Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Din Bilimleri Bölümü
Asst. Prof., Selçuk University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Religious Sciences

sumeyrabilecik@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8351-6923>

MAKALE BİLGİSİ	ARTICLE INFORMATION
Makale Türü	Article Type
Araştırma Makalesi	Research Article
Geliş Tarihi	Date Received
2 Ocak 2019	2 January 2019
Kabul Tarihi	Date Accepted
5 Şubat 2019	5 February 2019
Yayın Tarihi	Date Published
Haziran 2019	June 2019
Yayın Sezonu	Pub Date Season
Haziran	June
DOI	
https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.507178	

Atıf/Cite as

Bilecik, SümeYra. "Akran Görüşlerine Göre Mülteci Çocukların Sosyal Becerileri Üzerine Nicel Bir Araştırma", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Journal of Divinity Faculty of Hitit University* 18/35 (Haziran-June 2019): 287-314.
<https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.507178>

İntihal/Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

<http://dergipark.gov.tr/hititilahiyat>

Copyright © Published by Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Journal of Divinity Faculty of Hitit University,
Çorum, Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. CC BY-NC-ND 4.0

Akran Görüşlerine Göre Mülteci Çocukların Sosyal Becerileri Üzerine Nicel Bir Araştırma

A Quantitative Research on Social Skills of Refugee Children According to Peer Opinions

Abstract

Social behavior, defined as positive attitudes and behaviors exhibited by the individual towards the environment during the socialization process, is a phenomenon that includes many skills ranging from communication to recognition of the individual's own interests and abilities and to the availability of appropriate environments. It is necessary to acquire some social skills for children have a healthy psychosocial process and for shape social skills. While social skills are acquired and developed within the social development process, they are influenced by many factors such as family, school and peer environment, cultural norms and values. Peer interaction is effective in developing and using social skills particularly in childhood. It is aimed to evaluate the social skills of refugee children undergoing cultural change via this research. The main reason for applying the views of the peers of the refugee children during this evaluation is that the primary socialization environment for the children is the school. Based on this aim, the data were collected by the questionnaire that consisting of 42 items and consisting of skills included in social skills lists. At the end of this research, it is seemed that refugee children are more likely to have higher levels of skills, such as coping with emotions, alternative to aggression, coping with stress and planning, and less likely to have more complex social skills, while some refugee children are more likely to have aggressive and aggressive attitudes. In addition, the peer opinions of students who are studying at Saadet Güney Imam Hatip Secondary School are more positive than the students in Aksaray Secondary School. In the relevant literature, it is thought that the study will contribute to the field in this respect, as there is no research on the evaluation of the social skills or behaviour of the refugee children according to the views of their peers.

Key Words: Religious education, Social skills, Refugee children, Peer opinions, Social integration.

Summary

Social skills are categorized in different ways (Bacanlı, 2014, 56-66). Goldstein et al., who were taken as the main reference in the present study of ours, examined social skills in six groups as basic, advanced, coping with emotions, alternative to aggression, coping with stress, and planning. These groups cover upper-level social skills like discovering abilities and determining goals starting with simple skills like greeting and introducing oneself. A great number of social skills are acquired by observing, imitation and feedback. For this reason; in learning social skills, family, peers, school environment, the norms of the society and the cultural values, which make up the social environment, are important (Michelson et al., 1983, 3, Kumru, Carlo and Edwards, 2004, 112-113). In this context, it is predicted that refugee children, who are exposed to changes in their social environments and cultural lives may face orientation problems at this point, which might be an obstacle for the development of their social skills. Based on this, in this study, the social skills of refugee children were asked to be assessed by

their peers. Since the issue of orientation with the society for the refugee children will be possible only when they are accepted by their peers and when they learn certain cultural values, norms and behaviors, this study is important. In addition, the fact that the number of refugee children is extremely high in our country increases the importance of the issue.

In this study, in which the social skills of the refugee children, who are educated at public schools, were evaluated by their peers, the method was preferred as the descriptive survey method. The answers for the following questions were sought in the present study:

1. How are the social skill competences of refugee children according to the opinions of their peers?
2. To what extent have the skills of refugee children developed in the sub-groups of social skills according to their peers?
3. Is there a significant relation between the independent variables and the opinions of the peers on the social skills of refugee children?
4. Is there a relation between the independent variables and the opinions of the peers on the skills of the refugee children in the subgroups, which make up the social skills of refugee children?

The universe of the study consists of 35 schools in Aksaray where refugee students are educated. Among these schools, Aksaray Secondary School and Saadet Güney Imam Hatip Secondary School, which were determined to meet the layer criteria, were selected as the sampling. Sampling size is consisted of 318 students.

The "Evaluation Survey of the Social Skills of Refugee Children", which was used in the study, was developed by the author of the present study. Since it was determined in the literature review that there were no questionnaires or scales that could be used to determine the opinions of peers, the need emerged to develop a new questionnaire. The Social Skills List, which was prepared by Goldstein et al. (1981, narrated by Bacanlı, 2014, 78-79), was taken as the basis in creating the questionnaire items. The questionnaire consists of 42-items. The SPSS program was made use of in processing and evaluating the data; and the findings were determined in this way.

As a result of the evaluation of the findings, it may be argued that peers found the social skills of refugee students to be at a moderate level. Because, when the averages of the items were examined, it was determined that there were 6 items that had an average below 3 in the full questionnaire that had 42 items. One of these items was the praise-compliment, which is one of the initial social skills. The other four items were about physical violence, avoidance of verbal arguments, and anger control. Another item that had a value that was below the average was the ability in deciding skills, and participating in activities related to them. There were only two items in the questionnaire that had an average of over 4 points. The peers considered refugee children to be adequate in establishing relations and sharing-solidarity.

It was determined that the group that was considered to be the most inadequate for refugee children by their peers on the basis of item average was the coping with stress skill followed by planning skills among the questionnaire items.

It was determined that there were no significant differences between the genders, ages, grades, schools and the classrooms, which peers shared with refugee children, and the social skills of the refugee children according to their peers. However, a significant relation was detected between the six sub-groups, which made up the social skills, and the school where refugee students were educated. The opinions of the students in Saadet Güney Imam Hatip Secondary School were found to be more positive on the social skills of their refugee peers. It is estimated that this might be associated with the school culture.

Based on the abovementioned results, it may be recommended to provide language and orientation education particularly to children who start their migration processes in addition to psychosocial support for them. In this way, it is considered that the aggressive behaviors seen in children, and the disciplinary problems caused by them at schools might be decreased.

Öz

Sosyal davranış, bireyin sosyalleşme süreci içerisinde çevresine karşı sergilediği olumlu tutum ve davranışlar biçiminde tanımlanmaktadır. Sosyal davranış, iletişimden bireyin kendi ilgi ve yeteneklerini tanıyarak bunlara uygun ortamlarda bulunmasına kadar pek çok beceriyi içeren bir olgudur. Sosyal davranışın ortaya çıkması ve çocukların sosyalleşme sürecini psikososyal açıdan sağlıklı geçirebilmesi için bir takım sosyal becerileri edinmesi gerekmektedir. Sosyal beceriler, çocuğun sosyal gelişim süreci içerisinde aile, okul ve akran çevresi, kültürel norm ve değerler gibi pek çok faktörden etkilenecek gelişmektedir. Özellikle çocukluk döneminde akran etkileşimi sosyal becerilerin geliştirilip kullanılmasında etkilidir. Bu araştırma ile kültürel ortam değişikliği yaşayan mülteci çocukların sosyal becerilerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu değerlendirmenin yapılması esnasında mülteci çocukların akranlarının görüşlerine başvurulmasının temel nedeni çocuklar için başat sosyalleşme ortamının okul olmasıdır. Buradan hareketle sosyal beceri listelerinde yer alan becerilerden oluşan 42 maddelik anket örneklem olarak seçilen okullarda uygulanarak veri toplanmıştır. Araştırma sonucunda mülteci çocukların, sosyal becerilerin alt grupları olan başlangıç ve ileri sosyal beceriler konusunda akranları tarafından daha yeterli görülürken; duygularla baş etme, saldırganlığa alternatif beceriler, stresle başa çıkma ve planlama gibi daha üst düzey yeterlilik gerektiren ve daha kompleks beceriler konusunda daha yetersiz oldukları, bazı mülteci çocukların saldırgan ve agresif tutumlara sahip oldukları görülmüştür. Ayrıca Saadet Güney İmam Hatip Ortaokulunda öğrenim görmekte olan öğrencilerin akran görüşleri Aksaray Ortaokulundaki öğrencilere göre daha olumludur. İlgili literatürde mülteci çocukların sosyal beceri ya da davranışlarının değerlendirmesine yönelik çalışmalar bulunsa da bunları akran görüşleri bakımından ele alan herhangi bir araştırma bulunmamasından dolayı, çalışmanın alana bu açıdan katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Mülteci çocuklar, Sosyal beceri, Akran görüşleri, Sosyal bütünleşme.

GİRİŞ

Sosyalleşme en genel manada; bireyin, toplumun değer yargılarını öğrenerek, birlikte yaşayabilmek için sahip olması gereken bilgi, beceri, inanç ve tutumları kazanmasını ve buna uygun davranışlarda bulunmak suretiyle toplumun bir üyesi olarak diğer insanlar tarafından kabul görmesini sağlayan süreç olarak tanımlanmaktadır.¹ Sosyalleşme, insanın tek başına yaşama imkânı bulunmamasından doğan ve her bireyin toplumun bir üyesi haline gelme sürecinde gidermek durumunda olduğu bir ihtiyaç kabul edilebilir.

Bireyin sosyalleşme süreci içerisinde, toplumsal değer ve normları benimseyerek bunlara asgari düzeyde uyumlu davranışlar geliştirmesi ise sosyal gelişim ile açıklanır. Bireyin sosyal gelişim sürecinde başkalarının faydasına olan gönüllü ve kasıtlı davranışları olumlu sosyal davranış şeklinde tanımlanmıştır.² Sosyal davranışın ortaya çıkması için ise kişinin birçok beceriye sahip olması gerekmektedir. Sosyal beceri, insanların sosyal etkileşimde kullandıkları, olumlu etkiler üretme ihtimalini artıran tepki ve bireyin başkalarıyla başarılı bir şekilde etkileşimde bulunma becerilerinin toplamıdır.³

Sosyal beceri tanımının kapsamından bakıldığında bu beceriler yoluyla ortaya çıkabilecek davranışlar sınırsız görünmektedir. Bu yüzden kuramcılar sosyal becerileri işlevlerine ve düzeylerine göre çeşitli sınıflamalara tabi tutmuşlardır. Örneğin, Young ve West sosyal becerileri işlevlerine göre beş grupta toplamıştır: (i) Etkileşimi arttıran; selam verme, davet etme, soru sorma, paylaşma, teşekkür ve rica etme, kompliman yapma, ilgi gösterme gibi beceriler, (ii) insanın istenilmeyen durumlarda başa çıkmasını sağlayan; reddetme, baskıya direnme, özür dileme, şikayet etme, olumsuz geri bildirimler gibi beceriler, (iii) çatışma çözmeye yönelik uzlaşma, görüşme, problem çözme becerileri, (iv) atılganlık içeren; duygularını ifade etme, ilgi gösterme, empati gibi beceriler şeklinde sıralanmış ve (v) diğer sosyal becerilerin de başlamış olan bazı sosyal etkileşimleri sürdürmeye yaradığı belirtilmiştir.⁴

Goldstein ve arkadaşları (1981) ise sosyal becerileri altı kategoride sınıflamışlardır. Bunlar; başlangıç sosyal beceriler (kendini tanıtma, övme, soru sorma, dinleme, selam verme-konuşmayı başlatma), ileri sosyal beceriler (yardım isteme, yönerge verebilme ve izleyebilme, katılım, özür dileme, ikna etme), duygularla başa çıkma becerileri (kendi duygularını tanıma ve ifade etme, başkalarının duygularını anlama, birilerinin öfkesiyle başa çıkma, korkuyla başa çıkma, yakınlık ifade etme, kendini ödüllendirme), saldırganlığa alternatifler (izin isteme, bir şeyleri paylaşma, yardımlaşma, uzlaşma, kendini denetleme, haklarını savunma, kavgadan uzak durma, başkalarını rahatsız etmekten kaçınma), stresle başa çıkma becerileri (şikayet etme, şikayete cevap verme, oyun sonrası centilmenlik, terk edilmekle başa çıkma, propagandaya karşılık verme, başarısızlığa karşılık verme, karmaşık mesajlarla ve mazeretle başa çıkma, zor bir konuşmaya hazırlanma, grup baskısıyla başa çıkma) ve planlama becerileri (bir şey yapmaya karar verme, soruna yol açan şeylere karar verme, hedeflerini belirleme, yeteneklerini

1 Muhiddin Okumuşlar, *Sosyalleşme Sürecinde Din Eğitimi*, (Konya: Yediveren Yay., 2013), 27.

2 Ervin Staub, *Positive Social Behaviour and Morality*, (New York: Academic Press, 1978), 2 ve Barbara Thelamour, (2013). *Preschoolers' Behaviors After Peer Conflict: An Examination of Teacher Socialization, Peer Homophily and Friendship*, (Michigan: Michigan Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2013), 2-3.

3 Hasan Bacanlı, *Sosyal Beceri Eğitimi*, 5. Baskı (Ankara: Pegem Akademi, 2014), 25-27.

4 Bacanlı, *Sosyal Beceri Eğitimi*, 56-57.

keşfetme, bir iş üzerinde yoğunlaşma ve karara varma) şeklinde sıralanmıştır.⁵ Her iki sınıflamada da görüldüğü üzere sosyal beceriler, selam vermekten kişisel ilgi ve yeteneklerin fark edilmesine kadar bireyin kurduğu bütün sosyal ilişkiler için gerekli yeteneklerin toplamıdır.

Sosyal beceriler toplum içerisinde gözlem, taklit ve geribildirimlerle öğrenilir. Bu becerilerin öğrenilmesi ve sergilenmesi çevreyle etkileşimlidir ve çevresel özelliklere göre şekillenir. Sosyal becerilerin kazandırılmasında ve geliştirilmesinde en etkili faktörlerin çocuğun sosyal çevresini oluşturan aile, akran ilişkileri ve okul çevresi olduğu söylenebilir. Buradan yola çıkarak takdir edilebilir ki sosyal beceri, toplumun normları, kültürel değer ve uygulamalarıyla ilişkilendirilir.⁶ Bu bağlamda sosyal beceri çocuğun akranları ile sağlıklı ilişkiler kurması ve sürdürmesi açısından önem kazanmaktadır. Akranlarından olumlu sosyal kabul ve geri dönüt alan çocuklar olumlu sosyal davranışlar sergilemeye motive olurken aynı zamanda sosyal kabul ile sonuçlanan davranışlar artmakta ve olumlu sosyal davranış döngüsü ortaya çıkmaktadır.

Sosyal katılım ve akran kabulü her yaşta çocuk için sosyal becerinin gelişmesini sağlayabilecek temel etkenlerden biridir. Akranlarından olumlu sosyal kabul ve geri dönüt alan çocuklar pozitif davranışlar sergilemeye güdülenirken olumlu davranış sergiledikçe akranları tarafından daha fazla kabul gördüğünden olumlu bir döngü yaratılmış olmaktadır. Gottman ve arkadaşlarının yaptığı araştırma da bu görüşü destekler nitelikte sonuç vermiştir.⁷ Araştırma sonucunda popülerlik ve sosyal beceri arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür. Sosyal beceriler içerisinde yer alan duygularını ifade etme, doğru bir şekilde iletişim kurma becerilerinin bu ilişkide önemli rol oynadığı söylenebilir. Akran kabulünün sağlanması ve sosyal becerilerin gelişmiş olmasının, çocuğun ergenlik ve yetişkinlik dönemindeki insan ilişkileri, sosyal çevresi ve akademik başarısı üzerinde de etkili olacağı düşünülürse konunun önemi daha net biçimde ortaya çıkacaktır.

Sosyal beceriler ve toplumsal çevre ilişkisi nedeniyle insanların özellikle çocuk ve ergenlerin, toplumsal çevrenin değişmesi durumunda sosyal davranışlarında değişme ve uyum problemleri olabileceği düşünülmektedir.

Sosyal beceri ve toplumsal kabul birey için bu kadar önemliyken, ülkemizde, hızlı bir kültürel ortam değişikliğine uğramış olan mülteci çocuklara yönelik herhangi bir uyum eğitimi süreci mevcut değildir. Bu durum, çocukların sosyal becerilerinin akranları tarafından nasıl algılandığını bu araştırmanın konusu etmiştir. Bu araştırma için geliştirilen anketin mülteci çocukların akranlarına uygulanmasının nedeni, okula devam eden çocukların zamanlarının çoğunu sınıf ortamında geçiyor olmasıdır.

Literatür tarandığında konu ile ilgili çalışmaların daha çok okul yöneticileri, öğretmen görüşleri, mültecilere yönelik eğitim politikaları çerçevesinde şekillendiği, mülteci çocukların

⁵ Bacanlı, *Sosyal Beceri Eğitimi*, 57-58.

⁶ Asiye Kumru vd. "Olumlu Sosyal Davranışların İlişkisel, Kültürel, Bilişsel ve Duyuşsal Bazı Değişkenlerle İlişkisi", *Türk Psikoloji Dergisi*, 19/54: 112-113 ve Lary Michelson vd. *Social Skills Assesment and Training with Children*, (New York: Springer Sciens+ Business Media, 1983), 3.

⁷ Michelson, *Social Skills Assesment and Training with Children*, 1983, 4.

sosyal becerilerinin akran değerlendirmesine tabi tutulduğu bir araştırmanın olmadığı görülmektedir. Ayrıca mülteciler ile ilgili yapılan araştırmaların pek çoğunda yalnızca Suriyeli mülteciler odaklıdır. Yapılan bu çalışmada ise böyle bir sınırlılığa gidilmemiş, mülteci konumundaki bütün çocukların akranları gözünden sosyal becerileri yönüyle değerlendirilmesi yapılmıştır. Buradan hareketle yapılan bu araştırmada mülteci çocukların akranlarına uygulanan anket ile mülteci çocukların sosyal beceriler konusundaki yeterlilikleri ve yetersiz yönleri tespit edilerek bunların giderilmesine yönelik faaliyetlere ışık tutmak amaçlanmıştır.

1. TÜRKİYE'DE EĞİTİM ÖĞRETİM SÜRECİNDE MÜLTECİ ÖĞRENCİLERİN DURUMU

Türkiye'nin coğrafi konumu gereği uzun yıllar mülteci nüfusa sahip olduğu söylenebilir de mülteci nüfusun 2010'da başlayan Arap Baharı ile hızlı bir artış gösterdiği tespit edilmiştir.⁸ BM Mülteci Örgütü'nün Ekim 2018'de sunduğu rakamlara göre ülkemizde kayıtlı toplam 3.9 milyon mülteci mevcuttur.⁹

Ülkemizdeki göçmenlerin barınması, korunması, yerleşimi ve kimlik tahsis edilmesi konusunda pek çok yasal düzenleme olmakla birlikte mülteci çocukların eğitimi de bu kapsamdadır. Bu doğrultuda 23.09.2014'te Yabancılar Yönelik Eğitim-Öğretim Hizmetleri konulu genelge yayınlanmıştır. Bu genelge doğrultusunda göç nedeniyle eğitimi yarıda kalmış çocukların eğitim haklarından faydalanmasının yanı sıra öğrencilerin Türk milletinin milli, ahlaki, manevi ve kültürel değerleri öğrenmesi de gözetilecektir. Böylelikle çocukların eğitim yoluyla ülkemize uyumları da sağlanabilecektir (23.09.2014 tarih 10230228/235/4145933 sayılı genelge). Mülteci çocukların eğitim hakkından faydalanabilmeleri için çeşitli imkânlar sunulmuştur. Yabancı tanıtma belgesi bulunan çocuklar devlet okullarına kayıt yaptırabilmektedir. Bunun dışında özellikle Suriyeli nüfusun fazla olduğu bölgelerde geçici eğitim merkezleri kurulmuştur. Ancak bu merkezler ülkemizin her yerinde bulunmadığından mülteci öğrencilerin birçoğu ikamet ettikleri bölgelerdeki devlet okullarında eğitim-öğretime devam etmektedir. Göç ve Acil Durum Eğitim Başkanlığı'nun Mayıs 2018 verilerine göre okula kayıtlı 608.702 mülteci öğrenciden 224.457'si Geçici Eğitim Merkezleri'nde eğitim görmektedir.¹⁰

Öğrenci sayısının artışı ile birlikte Türkiye'de mültecilerin eğitimi ile ilgili iyileştirici politikalar izlenmeye devam edilse de eğitim-öğretimde pek çok sorunla karşılaşmaktadır. Bunlardan biri ülkemizin mülteciler ile ilgili politika geliştirmesinde yaşanan süreçtir. Göçlerin başladığı tarihlerde sığınmacıların varlıklarının geçici olduğu varsayımıyla politika üretilmiştir. Başka bir deyişle sürece hazırlıksız yakalanılmış ve eğitimde uygulanacak standart bir program ve politika üretmekte geç kalınmıştır.¹¹ Oysa eğitim, başta Suriyeliler olmak üzere mültecilerin toplumda aktif ve topluma uyumlu bireyler olmaları için en önemli araçtır.¹²

⁸ Abdurrahman Yılmaz, "Uluslararası Göç ve Türkiye: Türkiye'deki Çocuk Göçmenler ve Sığınmacı Ailelere Tanınan Haklar ve Daha İyi Uygulamalar için Öneriler", *Akademik Bakış Dergisi*, 49: 479-480.

⁹ BM, "BM Mülteci Örgütü Ekim 2018", Erişim: 13 Aralık 2018, <https://www.unhcr.org/tr/wp-content/uploads/sites/14/2018/12/Fact-Sheet-September-2018-TR.pdf>.

¹⁰ Göç ve Acil Durum Eğitim Daire Başkanlığı, "Geçici Koruma Kapsamı Altındaki Öğrencilerin Eğitim Hizmetleri", Erişim: 5 Aralık 2018, https://hbogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_12/03175027_03-12-2018_Ynternet_BYlteni.pdf.

¹¹ Ali Rıza Seydi, Türkiye'nin Suriyeli Sığınmacıların Eğitim Sorununun Çözümüne Yönelik İzlediği Politikalar", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 296. Figen Ereş, "Türkiye'de Göçmen Eğitimi Sorunsalı ve Göçmen

Ülkemizde mültecilerin eğitim politikalarından kaynaklanan sorunların yanı sıra dil ve iletişim konusundaki yetersizlikler, uyum sürecinden kaynaklanan akademik ve sosyal problemler gibi pek çok hususta iyileştirmeye ihtiyaç duyulduğu düşünülmektedir.

2. YÖNTEM

Bu araştırma anket yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Anket yöntemi bir durumu saptama, ilişkiyi araştırma veya varsayımları sınama amacıyla kullanılan bir yöntemdir.¹³ Mülteci öğrencilerin sosyal becerilerinin akran görüşlerine göre betimlenmesinin amaçlandığı bu çalışma, bu niteliğiyle tanımlayıcı anket¹⁴ kapsamındadır.

2.1. Araştırma Soruları, Varsayım ve Sınırlıklar

Araştırmada cevap aranan sorular şöyledir:

1. Akranlarının görüşlerine göre mülteci çocukların sosyal beceri yeterlilikleri nasıldır?
2. Akranlarına göre mülteci çocukların başlangıç sosyal beceriler, ileri sosyal beceriler, duygularla baş etme becerileri, saldırganlığa alternatif davranışlar, başa çıkma becerileri ve planlama becerileri ne düzeyde gelişmiştir?
3. Bağımsız değişkenler (cinsiyet, yaş, sınıf düzeyi, okul, akranlarıyla aynı sınıfa paylaştıkları yıl) ile akranlarının mülteci çocukların sosyal becerilerine dair görüşleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
4. Bağımsız değişkenler ile akranlarının mülteci çocukların sosyal becerileri oluşturan başlangıç sosyal beceriler, ileri sosyal beceriler, duygularla baş etme becerileri, saldırganlığa alternatif davranışlar, başa çıkma becerileri ve planlama becerilerine dair görüşleri arasında bir ilişki var mıdır?

Bu sorulara cevap aramak üzere hazırlanan anketin, cevap aranması amaçlanan sorulara uygun bir ölçme aracı olduğu varsayılmaktadır. Araştırma 2017-2018 eğitim öğretim yılında öğrenim görmekte olan örneklem grubuyla ve akranları tarafından mülteci öğrencilerin sosyal becerilerinin değerlendirilmesiyle sınırlandırılmıştır.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Aksaray ilinde mültecilerle aynı okulu paylaşan ortaokul öğrencileri oluşturmaktadır. Aksaray'da toplam 35 ortaokulda mülteci öğrenciler eğitim öğretim görmektedir.

Bu ortaokullar arasından katmanlı rastgele örnekleme yoluyla örneklem seçilmiştir. Katmanlı rastgele örneklem, tüm çalışma evreni ile ilgili elde edilen bilgileri kullanarak daha

Eğitiminde Farklılığın Yönetimi", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6/2, 22 ve Mersin Üniversitesi Bölgesel İzleme Uygulama Araştırma Merkezi, *Suriyeli Göçmenlerin Sorunları Çalıştay Sonuç Raporu*, Mersin, 2014, 42.

¹² Özer, Yeşer Yeşim vd., *Suriyeli Çocukların Eğitimi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri*", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 37, 110.

¹³ Aysel Aziz, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri*, 9. Baskı, (Ankara: Nobel Yay.2014), 83.

¹⁴ Bilal Sevinç, "Survey Araştırması Yöntemi", *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (Editör: Kaan Böke) 245-284 içinde*, 4. Baskı, (İstanbul: Alfa Yay, 2014), 269.

etkin ve evreni temsil gücü daha yüksek bir örneklem grubuna ulaşmak amacıyla, çalışma evrenini oluşturan öğeleri belirli bir özelliğe göre katmanlara ayırdıktan sonra o özelliği taşıyan katmanlar arasından seçim yapmayı gerektiren ve bu özelliği ile de örnekleme yanılığını azaltıp örneğin genellenebilirliğini arttırması yönüyle basit rastgele örneklem tekniğinden daha avantajlı bir yöntemdir. Bu yöntemde çalışma evrenine dair özelliklerin biliniyor olması önemlidir.¹⁵ Bu yüzden örneklem seçilmeden önce Aksaray Milli Eğitim Müdürlüğü'nden ildeki okullarda bulunan mülteci öğrenci sayıları, bu öğrencilerin okullara ve sınıf düzeylerine göre dağılımına ilişkin istatistiki bilgiler temin edilerek çalışma evreninin özellikleri tanımlanmıştır.

Çalışma evrenini oluşturan ortaokullar, mülteci öğrenci sayısına göre katmanlara ayrılarak süzgeçten geçirilmiştir. Mülteci çocukların akranları tarafından tanınması önemli olduğu için bu çalışmada mülteci öğrenci mevcudu 15'ten fazla olan ortaokullar arasından örneklem alınmıştır. Çalışma evreni katmanlara ayrılırken 15 sayısının belirlenmesinin bir diğer nedeni de ortaokulların her sınıf düzeyinde ve her şubesinde mülteci öğrenci bulunabileceği düşünülerek örneklemin orantılı bir biçimde dağılacağı varsayılmıştır. Buna göre Aksaray'da 15'ten fazla mülteci öğrencinin bulunduğu 5 ortaokul vardır. Bu ortaokullardan İmam Hatip Ortaokulu kategorisinde yalnızca biri Saadet Güney İmam Hatip Ortaokulu kritere uymaktadır. Bu yüzden bu okul Aksaray ilindeki İmam Hatip ortaokulları arasından örneklem olarak seçilmiştir. Diğer dört okul arasından ise katmanların belirleyici niteliği mülteci öğrenci sayısının fazla olması olduğundan bu niteliğe en uygun okul olan Aksaray Ortaokulu seçilmiştir. Bu okullardaki 350 öğrenciye anket formu dağıtılarak uygulanmıştır. Eksik ya da yanlış doldurulan 32 form çıkarılarak toplam 318 kişilik bir örneklem grubuna anket uygulanmıştır.

2.3. Örneklem Grubunun Özellikleri

Örnekleme oluşturan öğrencilerin 189'u (%59,4) kız, 129'u (%40,6) erkektir.

Bu öğrencilerin 16'sı (%5) 10, 78'i (%25,5) 11, 70'i (%22) 12, 84'ü (%26,4) 13, 69'u (%21,7) 14, 1'i (% ,3) ise 15 yaşındadır. Öğrencilerin 85'i (%26,7) 5. Sınıfta, 65'i (%20,4) 6. Sınıfta, 78'i (%24,5) 7. Sınıfta, 90'ı (%28,3) ise 8. Sınıfta öğrenim görmektedir. 140 öğrenci (%44) Aksaray Ortaokulu'nda, 178 öğrenci (%56) ise Saadet Güney İmam Hatip Ortaokulu'ndadır. Öğrencilerin mülteci arkadaşlarıyla ne kadar süredir aynı sınıfta olduklarına göre dağılımı ise şöyledir: 1 yıldır aynı sınıfta olan 155 (%48,7), 2 yıldır aynı sınıfta olan 103 (%32,4), 3 yıldır aynı sınıfta olan 51 (%16), 4 yıldır aynı sınıfta olan 6 (%1,9) öğrenci varken bu sürelerden daha az ya da ilkokul yıllarında da aynı sınıfta olan öğrencileri içeren diğer seçeneğinde 3 (%0,9) öğrenci vardır.

2.4. Veri Toplama Aracı ve Verilerin Analizi

Araştırmada kullanılmış olan "Mülteci Çocukların Sosyal Becerilerini Değerlendirme Anketi" bu araştırma için tarafımızdan geliştirilmiştir. Literatüre bakıldığında akranlar

¹⁵ Kaan Böke, "Örnekleme", Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (Editör: Kaan Böke) 104-149 içinde, 4. Baskı, (İstanbul: Alfa Yay, 2014), 112-113.

tarafından bir değerlendirme yapmaya müsait bir anket ya da ölçek olmadığından yeni bir anket geliştirilmeye ihtiyaç duyulmuştur.

Anket maddelerinin oluşturulmasında Goldstein ve ark. tarafından hazırlanan sosyal beceri listesi esas alınmıştır.¹⁶ Bu liste dışında literatürde sosyal becerilerin sınıflandırıldığı bazı çalışmalar mevcuttur. Bunlar arasından Goldstein ve ark.'nın sosyal beceri listesinin referans alınma nedeni, bu listenin hem başlangıç ve ileri sosyal beceriler biçiminde bir derecelendirmeye sahip olması hem de duygularla baş etme, saldırganlığa alternatifler, stresle başa çıkma ve planlama becerileri gibi bireysel niteliklere odaklı sosyal becerileri içermesidir.

Anketin geliştirilmesi sürecinde öncelikle iki profesör, bir doçent ve bir doktordan oluşan dört alan uzmanının görüşüne başvurularak böyle bir ölçme aracının geçerliliği ve muhtemel nitelikleri tespit edilmiştir. Ardından ilgili literatür dikkate alınarak muhtemel anket maddeleri yazılmış ve ardından tekrar alan uzmanlarının görüşüne sunulmuştur. İlgili görüşler ve literatür doğrultusunda ankete son şekli verilmeden önce bir dil uzmanına sunularak, dil ve anlatımda problemleri görülen noktalardaki eksik ve yanlışlar giderilmiş ve ankete, yukarıda sıralanan altı kategoride toplam 42 madde halinde son şekli verilmiştir. Anket maddeleri için cevaplar 5'li likert tipine göre hazırlanmıştır.

Gerekli izinler alındıktan sonra anket formları uygulanmıştır. Verilerin işlenmesi ve değerlendirmesinde SPSS programından faydalanılarak bulgulara ulaşılmıştır.

3. BULGULAR VE YORUMLARI

Başlangıç sosyal beceriler; dinleme, bir konuşmayı başlatma, soru sorma, teşekkür etme, kendini tanıtmaya, başkalarını tanıtmaya, övme (kompliman yapma) şeklinde sıralanmıştır.¹⁷ Mülteci öğrencilerin bu becerilerine dair akran görüşleri Tablo 1'de yer almaktadır.

¹⁶ Goldstein vd., *Skill Streaming the Adolescent: A Structured Learning Approach to Teaching Prosocial Skills*, Champaign: IL Research Press'ten aktaran Bacanlı, *Sosyal Beceri Eğitimi*, 78-79.

¹⁷ Bacanlı, *Sosyal Beceri Eğitimi*, 78.

Tablo 1. Akranlarına Göre Mülteci Çocukların Başlangıç Sosyal Becerileri

Anket Maddeleri	Yanıt Seçenekleri										\bar{x}
	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle Katılmıyorum		
	f	%	F	%	f	%	f	%	f	%	
1. Biri konuşurken onu dinler ve anlamaya çalışır.	113	35,5	104	32,7	49	15,4	22	6,9	30	9,4	3,7799
2. Karşılaştığımızda selam verir.	103	32,4	78	24,5	51	16	31	9,7	55	17,3	3,4497
3. Arkadaşlarıyla nasıl iletişim kuracağını bilir.	92	28,9	74	23,3	85	26,7	29	9,1	38	11,9	3,4811
4. Kendisini uygun cümlelerle tanıtabilir.	87	27,4	93	29,2	82	25,8	29	9,1	27	8,5	3,5786
5. Teşekkür ederim, günaydın, iyi günler vb. nezaket ifadelerini günlük yaşamında kullanır.	87	27,4	77	24,2	50	15,7	42	13,2	62	19,5	3,2673
6. İletişim kurarken anlamadığı şeyleri uygun bir şekilde sorar.	103	32,4	81	25,5	64	20,1	29	9,1	41	12,9	3,5535
7. Tüm arkadaşlarına güzel sözler söyler.	45	14,2	72	22,6	89	28	41	12,9	71	22,3	2,934

Madde ortalamalarına bakıldığında başlangıç sosyal beceriler içerisinde en düşük ortalamaya sahip madde "Tüm arkadaşlarına güzel sözler söyler" şeklinde ifade edilmiş övme, kompliman yapma becerisine dair maddedir. Öğrencilerin %22,3'ü bu ifadeye kesinlikle katılmıyorum, %12,9'u katılmıyorum, %28'i kararsızım şeklinde olumsuz görüş belirtirken %14,2'si kesinlikle katılıyorum, %22,6'sı ise katılıyorum şeklinde olumlu görüşlerini belirtmişlerdir. Tabloda en düşük ortalamaya sahip olan 5. maddenin nezaket ifadelerinin kullanılmasına yönelik beceriyi ifade etmesi dikkat çekicidir. Bu durumda mülteci öğrencilerin akranlarına göre, nezaket ifadelerini kullanmak ve iltifat etmek gibi konulardaki sosyal becerileri diğerlerine nispeten gelişmemiştir. Başlangıç sosyal beceriler içerisinde mülteci öğrencilerin en yüksek oranda sahip olduğu beceri 3,7799 ortalamayla dinleme becerisidir. Madde ortalamaları dikkate alındığında akranlarına göre mülteci öğrencilerin başlangıç sosyal becerilerine ortalama düzeyde sahip oldukları görülmektedir. Başlangıç sosyal beceriler içerisinde temel yetenek iletişim becerilerine dairdir. Yukarıda sıralanan söz konusu becerilerin geliştirilebilmesi için ise dil bilmek temel şarttır.

Göç edilen ülkenin dilini yeterli düzeyde bilmemek iletişim sorunları başta olmak üzere okul ve çevreye uyumun gerçekleşmemesi, akademik başarının düşük olması gibi pek çok probleme de yol açan başat bir sorundur.¹⁸ Yalnızca çocukların değil ailelerinin dil bilmemesi de çocukların ödevlerine yardımcı olacak bir ebeveynin olmayışıyla ve akademik başarıdaki yetersizlikle sonuçlanmaktadır.¹⁹ Dil yetersizlikleri ve bundan doğan problemler hakkında Çopur ve Demirel'in üniversite öğrencileriyle görüşme tekniğiyle yaptığı araştırmada, araştırmaya katılan öğrencilerin hepsi dil bilmemeyi eğitim hakkından faydalanmanın

¹⁸ Ereş, "Türkiye'de Göçmen Eğitimi Sorunsalı ve Göçmen Eğitiminde Farklılığın Yönetimi", 20.

¹⁹ Betül Dilara Şeker ve Zafer Aslan, "Eğitim Sürecinde Mülteci Çocuklar: Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme", *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 8/1, 95.

önündeki en büyük engel olarak gördüklerini ve bu konuda göç ettikleri ilk yıllarda büyük zorluklarla karşılaştıklarını ifade etmişlerdir.²⁰ Benzer bir sonuca Gülüm ve Akçalı'nın Balıkesir'de ilk ve ortaokulda öğrenim gören öğrencilerle yaptığı araştırmada da ulaşılmıştır. Öğrencilere sunulan "Türkçeyi yeterli derecede öğrenemedim" önermesine %25'i kesinlikle katılıyorum, %43'ü katılıyorum şeklinde yanıt vermiştir. Ayrıca dili yeterli derecede öğrenmenin akademik başarı üzerindeki etkisine dair "Okul başarısı için Türkçe konuşma gereklidir" önermesini, öğrencilerin %66'sı kesinlikle katıldığını, %28'i katıldığını belirterek cevaplamıştır.²¹ Ülkemizde dil yeterliliği ile ilgili standart bir sınav ve belgelendirme sistemi mevcut değildir. Farklı kurumlardan veya özel kurslardan alınan belgeler arasında bir paralelliğin olmaması da standartları belirlemeyi zorlaştırmaktadır.²² Ayrıca mülteci öğrencilerin eğitim öğretim sürecine girmeden önce dil öğrenebilecekleri sınıf veya kurs programlarının olmadığı da bilinmektedir. Bu yüzden Tablo 1'de de görüldüğü üzere temel düzey iletişim becerileri başta olmak üzere sosyal becerilerini geliştirebilmeleri ve topluma uyum sağlayabilmeleri için dil ve iletişim yetersizlikleri giderilmelidir.

Goldstein ve ark.'nın (1981) sosyal beceri listesinde başlangıç sosyal becerilerden sonra, yardım isteme, katılma, açıklama yapma, açıklamaları izleme, özür dileme ve başkalarını ikna etmeden oluşan ileri sosyal beceriler gelmektedir.²³ Mülteci çocukların ileri sosyal becerileri hakkında akran görüşlerine dair maddeler ve bu maddelere ait veriler aşağıdaki gibidir.

Tablo 2. Akranlarına Göre Mülteci Çocukların İleri Sosyal Becerileri

Anket Maddeleri	Yanıt Seçenekleri										\bar{x}
	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle Katılmıyorum		
	f	%	F	%	f	%	f	%	f	%	
8. İhtiyacı olduğunda benden veya diğer arkadaşlardan yardım ister.	113	35,5	91	28,6	59	18,6	23	7,2	32	10,1	3,7233
9. Devam etmekte olan oyun ve etkinliklere katılır.	99	31,1	79	24,8	81	25,5	26	8,2	33	10,4	3,5818
10. Hata yaptığında özür diler.	110	34,6	79	24,8	56	17,6	20	6,3	53	16,7	3,5440
11. Öğretmenleri dinler ve onların isteklerini yerine getirir.	106	33,3	81	25,5	64	20,1	27	8,5	40	12,6	3,5849
12. Okul yöneticilerinin ve/veya öğretmenlerin uyarılarını dikkate alır.	95	29,9	82	25,8	64	20,1	32	10,1	45	14,2	3,4717

Mülteci öğrencilerin ileri sosyal becerilerinin akranlarının değerlendirmesine göre ortalama düzeyde olduğu söylenebilir. İleri sosyal becerileri değerlendirmek amacıyla

²⁰ Ahmet Çopur ve Muammer Demirel, "Suriye'li Mültecilerin Yükseköğrenim Sorunu: Göç Süreci ve Sonrası", *Eğitim Bilimlerinde Yenilikler ve Nitelik Arayışı*, (Ankara: Pegem Akademi, 2016), 22-23.

²¹ Kamile Gülüm ve Hakan Akçalı, "Balıkesir'deki Mülteci Çocukların Eğitim Sorunları", *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Afro-Avrasya Özel Sayısı*, 2017, 132-133.

²² Mersin Üniversitesi Bölgesel İzleme Uygulama Araştırma Merkezi, *Suriyeli Göçmenlerin Sorunları Çalıştay Sonuç Raporu*, 2014, 44.

²³ Goldstein vd., *Skill Streaming the Adolescent: A Structured Learning Approach to Teaching Prosocial Skills*, Champaign: IL Research Press'ten aktaran Bacanlı, *Sosyal Beceri Eğitimi*, 78.

yöneltilen maddelerden en düşük ortalamaya sahip olan açıklamaları izleme becerisine yönelik aynı zamanda okula uyum sürecinin unsurlarından biri olarak düşünülüp yazılmış olan 12. maddedir. Öğrencilerin “mülteci çocukların okul yöneticilerinin ve/veya öğretmenlerin uyarılarını dikkate alır” ifadesine kesinlikle katılma düzeyleri %29,9, katılıyorum şeklinde yanıt verme oranları %25,8, kararsızım %20,1, katılmıyorum %10,1, kesinlikle katılmıyorum ise %14,2 şeklindedir. Bu durumun ortaya çıkmasında okul yöneticileri ve öğretmenlerin mülteci öğrencilerle iletişim güçlüğünün de önemli bir faktör olduğu düşünülebilir. Zira Levent ve Çayak’ın İstanbul’da eğitimin farklı kademelerinde görev yapmakta olan 30 okul yöneticisiyle yaptığı araştırmada okul yöneticilerinin 27’si başlıca problemin dil engeli olduğunu belirtmiş, bu engelin hem öğrenciyle hem de velisiyle anlaşmayı imkânsız kıldığını ifade etmişlerdir. Bunun dışında 24 okul yöneticisi kayıta problem yaşadıklarını, bu problemin aşılması için kurulan YÖBİS’in (Yabancı Öğrenci Bilgi İşletim Sistemi) işleyişinde bazı sorunlarla karşılaştıklarını söylemişlerdir. Ayrıca öğrencilerin geldikleri yeni ülkenin diline ve kültürüne hâkim olmakta zorlandıklarını bunun da beraberinde pek çok problemi getirdiğini belirtmişlerdir. Bunların dışında kayıt için gelen mülteci öğrencilerin bazılarının tanıtma belgesinin olmayışı ve öğrencilerin daha önce ülkelerinde aldıkları eğitim ile ülkemizin eğitim biçiminin denk olmayışı da sorun olarak belirtilen hususlardandır.²⁴

Mülteci öğrencilerin öğretmenleriyle yaşadıkları problemlere dair Uzun ve Bütün’ün okul öncesi öğretmenlerle yaptıkları araştırma sonucu dikkate değerdir. Samsun’da altı okul öncesi öğretmenle yapılan görüşmelerde yine temel problemlerden birinin dil yeterliliği olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada tespit edilen bir diğer sorun ise sınıftaki çocukların, mülteci olanlara yönelik olumsuz tutumlarıdır. Öğretmenlere göre bu olumsuz tutumun ardında yatan nedenlerden biri çocukların ailelerinin Suriyelilere karşı olumsuz tutumunun çocuklara yansması, bir diğeri ise olumsuz koşullar altında yaşayan mülteci çocukların öz bakım becerilerini kazanmakta gecikmiş olması ve bu nedenden dolayı diğer çocukların onları oyunlara katma, onlarla iletişim kurma noktasındaki isteksizliğidir.²⁵ Ancak yaptığımız çalışma sonuçları için Tablo 2’ye bakıldığında mülteci çocukların oyun ve etkinliklere katılımı konusunda akranlarının %55,9’u “Devam etmekte olan oyun ve etkinliklere katılır” ifadesine kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum diyerek olumlu yönde görüş belirtmiştir. Çalışmamızın sonucunun Uzun ve Bütün’ün yaptığı araştırmadan farklı sonuç vermesinde örneklem olarak seçilen öğrencilerin yaşları arasındaki farkın etkili olabileceği düşünülmektedir.

Erdem’in sınıf öğretmenlerinin mülteci çocukların eğitiminde karşılaştıkları sorunlar üzerinde yaptığı araştırmada ise araştırmaya katılan öğretmenlerin hepsi bu öğrencilerle iletişim kurmakta zorlandıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca eğitim öğretim sürecinde takip edilen müfredatın mülteci öğrencilerin bazılarının hazır bulunuşluk düzeyine uygun olmadığı, mülteci öğrencilere yönelik herhangi bir ders materyalinin olmadığı ve öğretmenlerin de bu öğrenciler için ders materyali hazırlamakta zorlandığı, öğretmenlerin mülteci öğrencilerin ihtiyaçlarına uygun öğretim yöntem ve stratejilerine başvurmadıkları, derslerin

²⁴ Faruk Levent ve Semih Çayak, “Türkiye’deki Suriyeli Öğrencilerin Eğitimine Yönelik Okul Yöneticilerinin Görüşleri”, *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14/27 (2017): 31-33.

²⁵ Elif Mercan Uzun ve Eda Bütün, “Okul Öncesi Eğitim Kurumlarındaki Suriyeli Sığınmacı Çocukların Karşılaştıkları Sorunlar Hakkında Öğretmen Görüşleri”, *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 1/1 (2016): 75-79.

değerlendirilmesinde ise mülteci öğrencilerin de diğer öğrencilerle aynı sınava tabi tutuldukları ancak burada öğretmenlerin öznel değerlendirmeler yaptıklarına dair bulgulara da ulaşılmıştır.²⁶ Buradan hareketle, alanda yapılan diğer araştırmaların verileri göz önünde bulundurularak akranlarına göre mülteci öğrencilerin ileri sosyal becerileri arasında en düşük ortalamaya sahip madde olan öğretmen ve okul yöneticilerinin dikkate alınması konusundaki problemin temelinde dil ve iletişim problemleriyle, diğer öğrencilerin olumsuz tutumları ve öğretmenlerin dersler ile ilgili karşılaştıkları sorunların yattığı düşünülebilir.

İleri sosyal beceriler içerisinde mülteci çocukların sahip olduklarına en yüksek oranda katılım olan madde ise yardım isteme becerisi ile ilgili olan 8. maddedir. Madde ortalaması 3,7233'dür ve araştırmaya katılan öğrencilerin %35,5'i bu ifadeye kesinlikle katılıyorum, %28,6'sı katılıyorum, %18,6'sı kararsızım, %7,2'si katılmıyorum, %10,1'i ise kesinlikle katılmıyorum şeklinde cevap vermiştir.

Duyularla baş etme becerileri sosyal beceriler içerisinde kişinin kendini kontrol etme becerilerinin de yer aldığı, bu bakımdan olumlu sosyal davranış şeklinde dışa yansımaları beklenen ve bu açıdan önem arz eden becerilerdir. Kendi duygularını tanıma ve ifade etme, başkalarının duygularını anlama, birilerinin öfkesiyle baş etme, yakınlık ifade etme becerilerinden oluşur. Bu becerilerin anket maddeleri şeklindeki ifadesi ve akranlarının mülteci çocuklara dair değerlendirmeleri Tablo 3' de gösterilmiştir.

Tablo 3. Akranlarına Göre Mülteci Çocukların Duyularla Baş Etme Becerileri

Anket Maddeleri	Yanıt Seçenekleri										\bar{x}
	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle Katılmıyorum		
	f	%	F	%	f	%	f	%	f	%	
13. Duyularını ifade eder.	75	23,6	101	31,8	82	25,8	26	8,2	34	10,7	3,4937
14. Sınıf arkadaşlarıyla empati kurar.	67	21,1	68	21,4	82	25,8	39	12,3	62	19,5	3,1226
15. Kavga etmez.	58	18,2	43	13,5	68	21,4	48	15,1	101	31,8	2,7138
16. Sözlü tartışmalardan uzak durur.	58	18,2	53	16,7	83	26,1	51	16	73	23	2,9119
17. Sınıfta yakın olduğu, samimi arkadaşları vardır.	165	51,9	89	28	34	10,7	13	4,1	17	5,3	4,1698

Birilerinin öfkesi ile baş etme de saldırganlığa saldırgan tutumlarla karşılık vermemenin etkili bir tutum olduğu düşünülerek ankette "Kavga etmez" ve "Sözlü tartışmalardan uzak durur" maddelerine yer verilmiştir. Bu maddelerin en düşük ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Kavga etmez şeklinde ifade edilmiş olan fiziksel tartışma ve şiddet uygulamaya yönelik maddeye öğrencilerin %31,8'i kesinlikle katılmıyorum %15,1'i ise katılmıyorum şeklinde yanıt vermiştir. Bu durumda araştırmaya katılan öğrencilerin toplam

²⁶ Cahit Erdem, "Sınıfında Mülteci Öğrenci Bulunan Sınıf Öğretmenlerinin Yaşadıkları Öğretimsel Sorunlar ve Çözümüne Dair Önerileri", *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2017): 34-37.

%46,9'u mülteci arkadaşlarının kavgacı tutumlar sergilediklerini düşünmekte ancak bu ifadeye %18,2'si kesinlikle katılıyorum, %16,7'si ise katılıyorum şeklinde yanıt vererek toplam %34,9'u da mülteci arkadaşlarının kavgaya yönelik tutumları olmadığını ifade etmektedir. Sözlü tartışmalar da kavga ve saldırganlığın başka bir boyutunu oluşturmaktadır ve olumlu sosyal becerilere aykırı tutumlardır. Bu konuyla ilgili olan 16. maddeye dair frekans analizlerine bakıldığında, öğrencilerin %23'ü kesinlikle katılmıyorum, %16'sı katılmıyorum, %26,1', kararsızım, %16,7'si katılıyorum ve %18,2'si kesinlikle katılıyorum şeklinde cevap vermişlerdir. Bu durumda akranların toplam %39'una göre mülteci çocuklar sözlü tartışmalara girmekte ancak buna yakın bir oranda %34,9'una göre ise mülteci çocuklar sözlü tartışmalardan uzak durmaktadır. Oranlara göre öğrencilerin akranları hakkında görüşlerinin farklı olduğu görülmekle birlikte frekans dağılımlarının fiziksel şiddeti ve saldırganlığı içeren bir önceki maddeyle yakın olması öğrencilerin anketi cevaplarırken kendi içlerinde tutarlı olduklarını göstermektedir.

Duygularla baş etme becerileri içerisinde en yüksek puan ortalamasına sahip madde "Sınıfta yakın olduğu, samimi arkadaşları vardır." maddesidir. Ortalaması 4,1698 olan bu maddeye öğrencilerin %51,9'u kesinlikle katılıyorum, %28'i katılıyorum şeklinde cevap vermiştir. Öğrencilerin %79,9'u bu maddeye olumlu cevap vermiştir.

Duygularla baş etme becerileri altında yer alan; kavga ve tartışmalardan uzak durmak, empati kurmak, yakın ilişkiler geliştirebilmek uyum sürecine dair becerilerdir. Bireylerin yeni kültürel çevre ile uzlaşabilme becerileri ölçüsünde belirli davranışları kazanma süreci olarak tanımlanabilecek uyumun göç edilen bölgede günlük yaşamın psikososyal açıdan sağlıklı bir şekilde sürdürülmesi ile ilişkili olduğu düşünülmektedir.²⁷ Göçmenlerin hangi şartlar ve gerekçelerle göç ettikleri de uyum sürecinde psikolojik faktörlerin etki düzeyi bakımından önem arz etmektedir. Savaş, açlık ve birtakım felaketler nedeniyle göçe zorlanmış insanlar, ruhsal çöküntü nedeniyle uyum sürecini yavaş atlatabilmektedir. Burada bireysel faktörlerin de etkili olduğu söylenebilir. Zira bireyin sosyokültürel durumu, eğitim düzeyi ve deneyimleri uyum sürecini kolaylaştırabilmekte ya da zorlaştırabilmektedir.²⁸ Eğitim çağındaki çocuk ve gençler için sosyal uyum süreci büyük ölçüde okulla şekillenmektedir. Konuyla ilgili Sezgin ve Yolcu'nun odak grup görüşmesi yöntemiyle Suriyeli mülteci öğrencilerle yaptığı araştırmada mülteci öğrencilerin sosyokültürel uyum konusunda istekli oldukları ancak temel sorunlarının toplumsal kabul noktasında olduğu tespit edilmiştir. Öğrenciler sosyokültürel açıdan kendilerini Türk öğrencileriyle benzer gördüklerini ifade etmişlerdir. Ancak araştırmaya katılan 11 öğrenciden 6'sı arkadaşlık ilişkilerinde ve Türk halkıyla ilişkilerinde sorunlar yaşadıklarını beyan ederken bu sorunların kaynağı olarak; insanların Suriye'den kaçtıkları, sınavsız olarak üniversiteye girmek suretiyle diğer öğrencilerin haklarını gasp ettikleri, kendilerinin iş imkanlarını ellerinden aldıkları gibi ithamlarını göstermişlerdir.²⁹ Söz konusu ifadeler

²⁷ Betül Dilara Şeker, "Göç ve Uyum Süreci: Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme", *Göç ve Uyum* (Editörler: Betül Dilara Şeker, İbrahim Sirkeci ve Murat Yücesahin), (Londra: Transnational Press, 2015), 20.

²⁸ Buket Akıncı vd., "Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul", *Göç Araştırmaları Dergisi*, 1/2 (2015): 75.

²⁹ Ayşe Aslı Sezgin ve Tuğba Yolcu, "Göç ile Gelen Uluslararası Öğrencilerin Sosyal Uyum ve Toplumsal Kabul Süreci",

Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 4/7 (2016): 430-432.

mültecilerin toplumsal kabullerine dair olumsuzluklar içermekte ve bu durumun onların sosyal uyumlarını olumsuz etkilediği görülmektedir. Söz konusu araştırmada öğrenciler toplumsal kabul noktasında akademik ve idari personelden yana bir sorun yaşamadıklarını, personelin onlara yardımcı olduğunu belirtmişlerdir. Ancak Tablo 3'e bakıldığında duygularla baş etme becerileri alt grubunda yer alan ve uyumun sağlanmasına yönelik beceriler de içeren beş maddenin 3,2823 ortalama puana sahip olduğu görülmektedir. Bu durumda üniversite öğrencilerine göre ortaokul öğrencilerinin akranlarının daha olumlu bir tavır sergiledikleri söylenebilir.

Duygularla baş etme, bireyin olumsuz duygularını bastırmaya yönelik sosyal becerileri kapsarken Goldstein ve ark.'nın saldırganlığa alternatifler adını verdiği bir diğer sosyal beceri grubu, izin isteme, bir şeyleri paylaşma, başkalarına yardım etme, görüşme (uzlaşma), kendini denetleme, haklarını savunma, sataşmaya karşılık verme, başkalarını rahatsız etmekten kaçınma ve kavgadan uzak durma gibi olumlu sosyal davranışları önceleyen sosyal becerileri içeren gruptur. Bu gruptaki becerilerin değerlendirilmesine yönelik olarak verilen maddeler ve araştırmaya katılan çocukların bunlara yönelik cevapları şöyledir:

Tablo 4. Akranlarına Göre Mülteci Çocukların Saldırganlığa Alternatif Becerileri

Anket Maddeleri	Yanıt Seçenekleri										\bar{x}
	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle Katılmıyorum		
	f	%	F	%	f	%	f	%	f	%	
18. Anlaşamadığımız konularda sakin kalabilir.	53	16,7	53	16,7	99	31,1	50	15,7	63	19,8	2,9465
19. Çabuk sinirlenir ve tepki gösterir.	63	19,8	62	19,5	73	23	43	13,5	77	24,2	2,9717
20. Küfürlü konuşur ve hakaret eder.	119	37,4	56	17,6	51	16	22	6,9	70	22	3,4151
21. Yanlış davranışları karşısında uyarıldığında o davranışını düzeltir.	82	25,8	69	21,7	79	24,8	27	8,5	61	19,2	3,2642
22. Fiziksel olarak saldırgandır.	107	33,6	68	21,4	57	17,9	35	11	51	16	3,4560
23. Haksızlığa uğradığında uygun tepkiyi gösterir/hakkını arar.	115	36,2	84	26,4	65	20,4	20	6,3	34	10,7	3,7107
24. Eşyalarını başkalarıyla paylaşır.	132	41,5	77	24,2	56	17,6	21	6,6	32	10,1	3,8050
25. Başkalarından aldığı eşyayı geri getirir.	153	48,1	71	22,3	64	20,1	9	2,8	21	6,6	4,0252
26. İhtiyacım olduğunda bana veya diğer arkadaşlara yardım eder.	127	39,9	76	23,9	61	19,2	21	6,6	33	10,4	3,7642

Saldırganlığa alternatif beceriler arasında en düşük ortalamaya sahip maddeler 18 ve 19. maddedir. Bu iki madde hemen hemen aynı anlamı içermektedir. Ankette ikisine birden yer verilmesinin nedeni tutarsız bir biçimde işaretlenmiş formları tespit ederek veri havuzundan

çıkarmaktır. Zira kontrol sorusu amacına ulaşmıştır. Tutarsız cevaplar atıldıktan sonra birbirinin zıt bir biçimde ifadesi olan bu iki maddeye verilen cevapların aynı ortalamaya sahip olduğu ve öğrencilerin mülteci akranlarının saldırganlık düzeyini ne şekilde değerlendirdiğini tespit etmek amacıyla yer verilen “Anlaşamadığımız konularda sakın kalabilir” maddesinin en düşük ortalamaya sahip madde olduğu görülmektedir. Öfke kontrolü saldırganlığın önlenmesinde önemli bir beceri olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira saldırgan çocukların daha sık ve yoğun biçimde öfkelenedikleri tespit edilmiştir.³⁰ Tablo 4’e bakıldığında da mülteci öğrencilerin akranlarının %39,3’ü onların çabuk sinirlendiğini ve tepki gösterdiğini düşünmektedir. Bu noktada çatışma çözümünün öğretilmesiyle öfke ve bundan doğan saldırganlığın azalabileceği düşünülmektedir.

Yukarıdaki tabloda saldırganlığa alternatif olan paylaşma ve yardımlaşma becerisine yönelik maddelerin en yüksek ortalamaya sahip oldukları görülmektedir. “Başkalarından aldığı eşyayı geri getirir” biçiminde ifade bulmuş paylaşmaya yönelik becerilerin yordanmasını amaçlayan maddeye öğrencilerin %48,1’i kesinlikle katılıyorum, %22,3’ü katılıyorum, %20,1’i kararsızım, %2,8’i katılmıyorum, %6,6’sı ise kesinlikle katılmıyorum şeklinde cevap vermişlerdir. Öğrencilerin %70’i mülteci çocukların paylaşma ve emanete dair bilince sahip olduğunu düşünmektedir. Paylaşmaya dair diğer bir madde olan 24. maddenin bu alt gruptaki en yüksek ortalamaya sahip ikinci madde olması da bunu desteklemektedir.

Goldstein ve ark.’na ait sınıflamada diğer bir sosyal beceri grubu stresle başa çıkma becerileridir. Bu beceriler şikayet etme, şikayete cevap verme, oyun sonrası centilmenlik, sıkılganlıkla başa çıkma, terk edilmekle başa çıkma, bir arkadaşı savunma, başarısızlığa karşılık verme, karmaşık mesajlarla başa çıkma, mazeretle başa çıkma, zor bir konuşmaya hazırlanma ve grup baskısıyla başa çıkma şeklinde sıralanmıştır. Bu becerilerin de bireylerin kişisel gelişimleri ve bunların dışı yansımalarıyla ilgili olduğu ve başlangıç ve ileri düzey sosyal beceriler adı altında yer alan sosyal becerilerden daha üst düzey becerileri içerdiği söylenebilir. Bu becerilerin diğerlerinden daha üst düzey olduğu düşünülse de ortaokul dönemindeki çocukların bu becerilere sosyal uyum ve akran kabulü için sahip olmaları gerektiği düşünülmektedir. Akranlarına göre mülteci çocukların stresle başa çıkma becerilerine ait veriler Tablo 5.te gösterilmiştir.

³⁰ Serap Akgün ve Arzu Araz, “Anlaşmazlıklarımızı Çözebiliriz: Bir Çatışma Çözümü Eğitim Programı Tanıtımı”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11/1 (2010): 6-7.

Tablo 5. Akranlarına Göre Mülteci Çocukların Stresle Başa Çıkma Becerileri

Anket Maddeleri	Yanıt Seçenekleri										\bar{x}
	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle Katılmıyorum		
	f	%	F	%	f	%	f	%	f	%	
27. Sürekli sızlanır ve bir şeylerden şikâyet eder.	106	33,3	75	23,6	75	23,6	23	7,2	39	12,3	3,5849
28. Sözlü olarak benimle/ sınıf arkadaşlarından biriyle tartışmaya girer.	87	27,4	54	17	76	23,9	44	13,8	57	17,9	3,2201
29. Fiziksel olarak bana/sınıf arkadaşlarından birine saldırır.	137	43,1	56	17,6	53	16,7	26	8,2	46	14,5	3,6667
30. Kimse onunla yemek yemeyi tercih etmez.	130	40,9	52	16,4	77	24,2	20	6,3	39	12,3	3,6730
31. Olaylar karşısında doğru tepkiler verir.	78	24,5	81	25,5	89	28	18	5,7	52	16,4	3,3616
32. Oyun, ödev vb. konularda hile yapmaz.	109	34,3	67	21,1	70	22	31	9,7	41	12,9	3,5409
33. Samimi olduğu arkadaşlarını savunur.	121	38,1	62	19,5	86	27	20	6,3	29	9,1	3,7107
34. Oyunda kaybedince karşı tarafı tebrik eder/sorun yaratmaz.	91	28,6	64	20,1	70	22	29	9,1	64	20,1	3,2799
35. Başarısızlıklarını ve hatalarını kabul eder.	103	32,4	51	16	79	24,8	38	11,9	47	14,8	3,3931
36. Diğer öğrencilere sataşır, onlarla alay eder.	118	37,1	62	19,5	57	17,9	35	11	46	14,5	3,5377

Mülteci çocukların stresle başa çıkma becerileri konusunda diğer sosyal becerilere göre daha yetersiz oldukları söylenebilir. Zira Tablo 5'e bakıldığında olumsuz madde ifadelerinin de 3 ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Bunlardan biri ve yukarıdaki maddeler arasında en düşük ortalamaya sahip olanı "Sözlü olarak benimle/sınıf arkadaşlarından biriyle tartışmaya girer" ifadesidir. Frekanslara bu ifadeye katılım gösteren toplam öğrenci ve katılmayan toplam öğrenci açısından bakıldığında ifadeye kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum şeklinde yanıt verenlerin oranı %34,4 iken katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum şeklinde yanıt verenlerin oranı %31,7'dir. Burada öğrencilerin bireysel ilişkilerini temel alarak yorum yaptıkları düşünülebilir.

"Samimi olduğu arkadaşlarını savunur" ifadesine öğrencilerin %38,1'i kesinlikle katılıyorum, %19,5'i katılıyorum, %27'si kararsızım, %6,3'ü katılmıyorum, %9,1'i ise kesinlikle katılmıyorum şeklinde cevap vermiştir ve bu madde bu beceri grubu içerisinde en yüksek ortalamaya sahip puandır.

Farklı kültürel alt yapılardan gelen öğrencilerin birbirleriyle uyum içerisinde aynı ortamı paylaşabilmeleri ve farklılıklarına rağmen birbirlerini benimseyebilmeleri konusu Goldstein ve ark.'nın sınıflaması içerisinde stresle başa çıkma becerilerine uygun görülerek ankete "kimse onunla yemek yemeyi tercih etmez" biçiminde olumsuz köklü bir madde

eklenmiştir ve bu maddenin puanının 3,6730 olduğu görülmektedir. Buradan yola çıkılarak yeme-içme alışkanlıkları üzerindeki farklılıkların uyum ve öğrencilerin birbirine karşı olumlu tutumları üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Akranlarının mülteci öğrencilere bakış açısı ve onların tutumlarını tespit etmeye yönelik Taneri ve Tangülü'nün 34 ilkokul 4. sınıf öğrencisi ile görüşme yöntemi ile yaptıkları araştırma bu konuda dikkat çekmektedir. Bu araştırmaya göre öğrenciler sığınmacılara karşı üzüntü, acıma ve korku gibi duygular beslemektedirler. Sığınmacıların yaşam koşullarına dair ise yoksulluk içinde yaşadıkları ve çevreye zarar verdikleri yönünde değerlendirmeler yapmışlardır.³¹ Öğrencilerden sığınmacılarla empati kurmaları istendiğinde, çocuklar üzüntü ve korku hissedebileceklerini ifade etmişlerdir. Bu ifadeler doğrultusunda öğrencilerin empati kurmaları halinde sınıflarındaki mülteci öğrencileri anlayabilecekleri ve onları kabul ederek sosyal uyumlarına olumlu etki edebilecekleri söylenebilir. Ancak buna rağmen, Tablo 5'teki veriler birlikte değerlendirildiğinde akranlarının mülteci öğrencileri; şikayet etme, şikayete cevap verme, oyun sonrası centilmenlik, sıkılganlıkla başa çıkma, terk edilmekle başa çıkma, bir arkadaşı savunma, başarısızlığa karşılık verme, karmaşık mesajlarla başa çıkma, mazeretle başa çıkma, zor bir konuşmaya hazırlanma ve grup baskısıyla başa çıkma şeklinde sıralanmış olan stresle başa çıkma becerileri konusunda yüksek oranda olumlu betimledikleri ya da onlarla empati kurarak, bu durumun mülteci öğrencilerin yaşantılarıyla ilişkilendirebildikleri söylenemez.

Planlama becerileri sosyal beceriler içerisinde bireyin kendisi tanınmasına yönelik de pek çok beceriyi içeren gruptur. Bir şey yapmaya karar verme, soruna yol açan şeye karar verme, hedef belirleme, yeteneklere karar verme, bilgi toplama, sorunları önem açısından düzenleme ve bir şeye yoğunlaşma gibi hem bireysel başarıyı hem de sosyal yönden kabul ve onayı beraberinde getireceğini tahmin ettiğimiz becerilerdir.³² Anket geliştirilirken bu becerileri yordamaya yönelik maddelerin yanı sıra bu alt gruba, çocuğun grup etkinliklerine katılımına yönelik maddeler de eklenmiştir. Bu maddelere dair frekans analizleri aşağıdaki gibidir.

³¹ Ahu Taneri ve Zafer Tangülü, "İlkokul 4. Sınıf Öğrencilerinin Sığınmacılara Bakış Açılarının İncelenmesi", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/25: 187-214.

³² Bacanlı, *Sosyal Beceri Eğitimi*, 79.

Tablo 6. Akranlarına Göre Mülteci Çocukların Planlama Becerileri

Anket Maddeleri	Yanıt Seçenekleri										\bar{x}
	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle Katılmıyorum		
	f	%	F	%	f	%	f	%	f	%	
37. Yaşadığı sorunlar için başkalarını suçlar.	118	37,1	71	22,3	80	25,2	18	5,7	31	9,7	3,7140
38. Sorun yaşadığında problemin kaynağını bulmak için çabalar.	76	23,9	44	13,8	97	30,5	43	13,5	58	18,2	3,1164
39. Özel olarak ilgi duyduğu (araştırdığı, öğrenmek istediği) konular vardır.	87	27,4	60	18,9	91	28,6	22	6,9	58	18,2	3,3019
40. Gelecekte yapmak istediği mesleği söyler.	100	31,4	62	19,5	77	24,2	24	7,5	55	17,3	3,4025
41. Grup çalışmalarına katkı sağlar.	99	31,1	53	16,7	75	23,6	28	8,8	63	19,8	3,3050
42. Okulda ilgi ve yetenekleri ile ilgili kulüp çalışmalarına, etkinliklere vb.ne katılır.	74	23,3	33	10,4	91	28,6	35	11	85	26,7	2,9245

Madde analizlerine bakıldığında en düşük puanın grup etkinliklerine katılım ile ilgili olan 42. maddeye ait olduğu görülmektedir. Bu madde mülteci çocukların ilgi ve yetenekleri keşfetmesinin yanı sıra bu yetenekler doğrultusundaki etkinliklere katılımı ile de ilgilidir. “Okulda ilgi ve yetenekleri ile ilgili kulüp çalışmalarına ve etkinliklere katılır” şeklinde ifade edilmiş olan bu maddeye öğrencilerin %23,3’ü kesinlikle katılıyorum, %10,4’ü katılıyorum, %28,6’sı kararsızım, %11’i katılmıyorum ve %26,7’si kesinlikle katılmıyorum şeklinde cevap vermiştir. Bu cevapların ardında mülteci çocukların kendi yetenekleri keşfedememiş olmasının gözlemlenebilir etkisinin diğer çocuklar tarafından fark edilememiş olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Çünkü bir önceki madde olan “Grup çalışmalarına katkı sağlar” ifadesine öğrencilerin toplam %47,8’i olumlu cevap vermiştir. Planlama becerileri içerisinde sorunun kaynağını bulma becerisini yordamak amacıyla yer verilen “Yaşadığı sorunlar için başkasını suçlar” maddesi en yüksek puan ortalamasına sahip maddedir. Öğrencilerin %37,1’i bu ifadeye kesinlikle katılıyorum, % 22,3’ü katılıyorum, %25,2’si kararsızım, %5,7’si katılmıyorum, %9,7’si ise kesinlikle katılmıyorum şeklinde cevap vermişlerdir. Bu durumun mülteci öğrencilerin diğer öğrencilere nispetle dış etkenlere bağlı sorunlarla daha fazla yüzleşmeleriyle ilgili olduğu düşünülebilir.

Anketteki maddelerin ortalama puanlarına bakıldığında öğrencilerin altı alt gruptaki ortalama puanlarının 3 civarında olduğu görülmektedir. Buradan yola çıkılarak mülteci öğrencilerin sosyal becerileri akranlarına göre ortalama düzeydedir. Alt grup puanları arasında da ciddi bir puan farkı görülmemektedir. Ancak anketteki sosyal beceri grupları içerisinde en düşük puana sahip maddelerden ikisinin “Kavgaya etmez”, ve “Anlaşamadığımız konularda sakin kalabilir” ifadelerinin olması akranlarına göre mülteci çocukların saldırgan tavırları olduğunu göstermektedir. Bu durumun mülteci çocuklarda; özellikle savaş, kıtlık gibi olağanüstü haller sebebiyle göçe zorlanmış ailelerin çocuklarında, travma sonrası stres

bozukluğu, depresyon, anksiyete gibi psikolojik problemlerin sıklıkla karşılaşılan bir durum olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Zira özellikle savaş mağduru mülteci çocukların %50'sinden fazlasında travma sonrası stres bozukluğuna bağlı psikososyal problemlerin olduğu belirtilmektedir.³³ Psikolojik problemler ve duygu durum bozukluklarının yanı sıra göç yaşamış çocuk ve gençlerde kültürel uyumdan kaynaklanan sosyal problemlerin varlığı da söz konusu olmaktadır. Bu da zaman zaman sosyal izolasyona sebep olabilmektedir.³⁴ Bu çalışmada uygulanan ankette sosyal uyum ve akran kabulüne yönelik sorulara verilen yanıtlara dair frekans analizleri incelendiğinde devam etmekte olan oyun ve etkinliklere katılım göstermelerine dair ifadelerle katılım gösterme oranı %55,9 (bkz. Tablo 2.), öğretmenlerin veya okul yöneticilerinin uyarılarını dikkate alma %55,7 (Tablo 2.) ve grup çalışmalarına katkı sağladıkları ifadelerine katılım oranı %47,8'dir. Buradan hareketle örneklem grubundaki öğrencilerin sosyal izolasyona maruz kalmadıkları söylenebilir. Bununla birlikte kültürel farklılıkların çocukların sosyal davranışları üzerinde etkisi olup olmadığını yordamak amacıyla yer verilmiş bir madde olan 30. maddede (Kimse onunla yemek yemeyi tercih etmez) öğrencilerin görüşleri aynı doğrultuda değildir. Öğrencilerin %57,3'ü bu ifadeye kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum şeklinde yanıt vererek kültürel farklılıkların belirgin olduğu alışkanlıklar için farklı tutumlar sergilediklerine işaret ettiği düşünülmektedir.

Araştırma kapsamında bağımsız değişkenlerle sosyal becerileri değerlendirmeleri arasında bir farklılık olup olmadığı da incelenmiştir. Bu durumun tespiti için anket uygulamasında parametrik ya da nonparametrik testlere gidilemeyeceğinden ki kare analizi kullanılmıştır. Yapılan test sonucunda öğrencilerin, mülteci akranlarının sosyal becerilerine dair görüşleri ile cinsiyetleri ($p=,490>,05$), yaşları ($p=,092>,05$), sınıf düzeyleri ($p=,405>,05$), öğrenim görmekte oldukları okul ($p=,077>,05$) ve mülteci arkadaşlarıyla kaç yıldır aynı sınıfta oldukları ($p=,565>,05$) arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Ayrıca öğrencilerin sosyal becerilerin alt gruplarında söz konusu değişkenlere ilişkin bir farklılık olup olmadığı da test edilmiştir. Cinsiyet, yaş, sınıf düzeyi, öğrenim görmekte oldukları okul ve mülteci arkadaşlarıyla kaç yıl aynı sınıfı paylaştıkları değişkenleri ile başlangıç sosyal beceriler arasındaki ilişkilerde yalnızca sınıf düzeyi ($p=,000<,05$) öğrenim görmekte oldukları okul ($p=,001<,05$) arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Sınıf düzeylerine göre akranların mülteci çocukların sosyal becerilerine dair değerlendirmeleri arasındaki farkın 6 ve 7. sınıf öğrencileri arasında olduğu düşünülmektedir. Ortalamalara göre yapılan incelemelerde en düşük ortalamalar 6. sınıf öğrencilerin değerlendirmelerinde rastlanırken en yüksek ortalamalar da 7. sınıf öğrencilerinin değerlendirmelerindedir. Akranlarına göre, Saadet Güney İmam Hatip Ortaokulunda okuyan mülteci çocukların başlangıç sosyal becerileri Aksaray Ortaokulu'nda öğrenim görmekte olan mülteci çocuklara göre daha gelişmiştir. Söz konusu farklılık İmam Hatip Ortaokulu lehinedir.

³³ Ester Cole, "Immigrant and Refugee Children: Challenges and Opportunities for Education and Mental Health Services", *Canadian Journal of School Psychology*, 14/1 (1998): 39.

³⁴ Philip Anderson, "You don't Belong Here in Germany...": On the Social Situation of Refugee Children in Germany", *Journal of Refugee Studies*, 14/2 (2001): 191 ve Toyin Okitipi ve Cathy Aymer, "Social work with African Refugee Children and Their Families", *Child and Family Social Work*, 8 (2003): 218.

İleri sosyal beceriler ile ilgili değişkenler arasındaki ilişkide de aynı durum görülmektedir. Yani çocukların mülteci akranlarının ileri sosyal becerilerine dair görüşleri ile sınıf düzeyleri ($p=,005<,05$) ve öğrenim görmekte okul ($p=,000<,05$) arasında anlamlı bir farklılık var iken cinsiyet, yaş ve aynı sınıfı paylaştıkları yıl ile anlamlı bir farklılık yoktur. Farklılık ise sınıf düzeyinde başlangıç sosyal becerilerde olduğu gibi 6 ve 7. Sınıflar arasında 6. sınıf lehinde, okullar arasındaki farklılaşmada ise İmam Hatip Ortaokulu lehindedir.

Duygularla baş etme becerilerindeki farklılaşma ise başlangıç ve ileri sosyal becerilerden farklıdır. Bu becerilere dair görüşlerinde yalnızca aynı sınıfı paylaştıkları yıl ile anlamlı bir farklılık görülmezken ($p=,060>,05$), öğrencilerin cinsiyetleri ($p=,022<,05$), yaşları ($p=,020<,05$), sınıf düzeyleri ($p=,001<,05$) ve öğrenim görmekte oldukları okullar ($p=,016<,05$) ile mülteci arkadaşlarının duygularla baş etme becerileri arasında anlamlı bir farklılık vardır. Cinsiyete göre kız öğrencilerin mülteci akranlarının sosyal becerilerine dair görüşleri daha olumludur. Yaş grupları arasında da en yüksek madde ortalamalarına 10 yaşındaki öğrenciler sahipken 15 yaşındaki öğrenciler en düşük ortalamaya sahiptir. 10 yaş çocukluk dönemi olarak kabul edilirken 15 yaş ergenlik dönemi içerisindedir ve bu durumun öğrencilerin mülteci akranları hakkındaki düşüncelerini etkileyebileceği düşünülmektedir. Sınıf düzeyi ve okul arasındaki farklılaşma için farkın kaynağının başlangıç ve ileri sosyal becerilerdeki aynı durum olduğu görülmektedir.

Saldırganlığa alternatif becerilerde ise katılımcıların cinsiyetleri ile ($p=,023<,05$), yaşları ile ($p=,010<,05$) ve öğrenim görmekte oldukları okul ile ($p=,008<,05$) mülteci çocukların saldırganlığa alternatif becerileri arasında anlamlı bir ilişki görülmektedir. Buna karşılık yaş, sınıf düzeyi ve mülteci akranlarıyla aynı sınıfı paylaştıkları yıllar ile onların saldırganlığa alternatif becerileri konusundaki görüşleri arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Saldırganlığa alternatif beceriler içerisinde cinsiyete göre değerlendirmelere bakıldığında erkek öğrenciler mülteci akranlarının saldırganlığa alternatif beceri düzeylerini kızlardan daha düşük değerlendirmişlerdir. Yani akranlarına göre erkek mülteci öğrenciler kızlara göre saldırganlığa alternatif beceriler geliştirme noktasında daha yetersizdir. Yelpaze ve Özkamalı'nın ortaokul öğrencilerinin saldırganlık düzeyini tespit ettiği araştırmada da saldırganlık ölçeğinden elde edilen puanlarda erkek öğrencilerin kız öğrencilerden daha fazla puan aldıkları tespit edilmiştir.³⁵ Bu durumun, akran değerlendirmelerine bakılarak, mülteci öğrenciler için de değişmediği söylenebilir. Yaş grupları açısından bakıldığında 12 yaşındaki çocuklar mülteci akranlarını saldırganlığa alternatif beceriler konusunda daha yetersiz görmektedir. Saadet Güney İmam Hatip Okulu öğrencileri mülteci akranlarını saldırganlığa alternatif beceriler konusunda Aksaray Ortaokuldakilere göre daha yeterli değerlendirmiştir.

Mülteci öğrencilerin stresle başa çıkma becerileri konusundaki akranlarının görüşleri ile öğrenim görmekte oldukları okul ile anlamlı bir ilişki var iken ($p=,046<,05$) diğer değişkenlerle bir ilişkiye rastlanmamıştır. Stresle baş etme becerilerinde de rastlanan farklılaşma Saadet Güney İmam Hatip Ortaokulu lehindedir.

³⁵ İsmail Yelpaze ve Eyüp Özkamalı, "Akran Aracılı Sosyal Beceri Eğitim Programının 6-7-8. Sınıf Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerine Etkisi", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 14/2 (2015): 506.

Planlama becerilerine dair analizlere bakıldığında da öğrencilerin sınıf düzeyleri ile ($p=,038<,05$), öğrenim görmekte oldukları okul ile ($p=,001<,05$) ve aynı sınıfı paylaştıkları yıllar ile ($p=,000<,05$) mülteci akranlarının planlama becerilerine dair görüşleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Planlama becerilerinde görülen farklılık sınıf düzeyleri ve öğrenim görmekte oldukları okullar arasında diğer becerilerdeki kaynakla aynıdır. Planlama becerileri konusunda 4 yıldan fazla yani ortaokul öncesi de mülteci akranlarıyla aynı sınıfı paylaşmış öğrencilerin değerlendirmeleri en düşük madde ortalamasına sahip iken 3 yıldır aynı sınıfı paylaşan öğrencilerin mülteci akranlarının planlama becerisine dair görüşleri daha olumludur.

Sosyal becerilerin alt gruplarını oluşturan başlangıç sosyal beceriler, ileri sosyal beceriler, duygularla baş etme, saldırganlığa alternatif beceriler, stresle başa çıkma ve planlama becerilerinin hepsinde, örneklem olarak seçilen Saadet Güney İmam Hatip Ortaokulu ve Aksaray Ortaokulu değişkenleri arasında anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir ve bu farklılıkların Saadet Güney İmam Hatip Ortaokulu lehinde olduğu yani İmam Hatip Ortaokulu öğrencilerinin mülteci akranlarının sosyal becerilerini daha olumlu niteledikleri dikkat çekmektedir. Bu durumun okul kültürüyle ve imam hatip ortaokulu öğrencilerinin meslek derslerini oluşturan derslerdeki olumlu öğrenmeleriyle ilişki olabileceği düşünülmektedir. Zira Yavuzer, okul iklimini oluşturan personel özellikleri, öğrenci özellikleri, okulun fiziksel ve sosyal özelliklerinin çocukların saldırganlık ve şiddet eğilimini etkilediğini belirtmektedir.³⁶ Ayrıca okul iklimi ve kültürünü; adalete dayalı uygulamalar, disiplin politikası, okulun güvenli olarak algılanıp algılanmaması, cezaya ilişkin metotlar, öğrencinin özgürlük sınırları ve yönetime veli-öğrenci katılımı faktörleriyle açıklamaktadır. Bu bileşenlerin öğrencilerin sadece saldırganlık ve şiddet eğilimlerine değil bütün sosyal becerilerine etki edebileceği göz önünde bulundurulduğunda çalışmamızda ulaşılan okullar arasındaki farklılığın imam hatip ve diğer ortaokuldaki bu iklimin farklılığından kaynaklandığı düşünülebilir. Bu durumda araştırmamıza örneklem olarak seçilen İmam Hatip Ortaokulunun okul iklimi ve kültürünün öğrenciler üzerinde daha pozitif bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Akranlarının mülteci çocukların sosyal becerileri hakkındaki görüşlerine bakıldığında, akranlarının sınıf arkadaşları olan mülteci çocukların sosyal becerilerini ortalama düzeyde yeterli bulduğu söylenebilir. Madde ortalamalarına bakıldığında 42 maddelik ankette 3'ün altında ortalamaya sahip 6 madde bulunmaktadır. Bu maddelerden biri başlangıç sosyal becerilerden olan övme-kompliman yapmadır. Akranları bu konuda mülteci çocukları yetersiz görürken diğer maddelerden dördü fiziksel şiddet, sözlü tartışmalardan uzak durma ve öfke kontrolüne dair maddelerdir. Bu durumda akranlarına göre mülteci çocuklar agresif tepkilere ve saldırgan tutumlara sahiptir denilebilir. Mülteci çocukların diğer sosyal becerilere göre daha yetersiz oldukları diğer bir madde de yeteneklere karar verme ve bunlara ilişkin etkinliklere katılım becerisiyle ilgili maddedir. Akranlarına göre mülteci çocuklar yetenekleri ile ilgili etkinliklere katılma konusunda ortalamanın altında yeterliliğe sahiptir. Bu durum mülteci çocukların ilgi ve yeteneklerini tam olarak keşfedememesinden ya da yeteneklerine dair etkinliklere katılım konusunda problem yaşamalarından kaynaklanabilir. Ankette 4'ün

³⁶ Yasemin Yavuzer, "Okullarda Saldırganlık/ Şiddet: Okul ve Öğretmenle İlgili Risk Faktörleri ve Önleme Stratejileri", *Milli Eğitim Dergisi*, 192 (2011): 48.

üzerinde ortalamaya sahip yalnızca iki madde vardır. Akranları mülteci çocukları yakınlık kurma ve paylaşma, yardımlaşma konusunda yeterli görmektedirler.

Başlangıç, ileri, duygularla baş etme, saldırganlığa alternatif, stresle başa çıkma ve planlama becerileri şeklinde altı alt gruba ayrılan anket maddeleri içerisinde öğrencilerin en yetersiz olduğu grubun stresle başa çıkma becerileri ve ardından planlama becerileri olduğu görülmüştür. Bu iki grup, sosyal beceri sınıflamasında bireyin kendisini tanımasını gerektiren ve daha üst düzey sosyal becerileri içermektedir. Akranlarının görüşlerine göre mülteci çocuklar bu alanlarda yetersizdirler. Tümü olumlu köklü maddelerden oluşan başlangıç ve ileri sosyal beceriler alanında akranları mülteci öğrencileri daha yeterli görmektedirler.

Cinsiyet, yaş, sınıf düzeyi, okul ve mülteci çocuklarla aynı sınıfı paylaştıkları yıllar betimleyici bağımsız değişkenler olarak yer almıştır. Bu değişkenlerin sosyal beceri değerlendirmeleriyle bir ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir. Ancak alt gruplar bazında gerekli analizler yapıldığında bütün sosyal beceri gruplarıyla mülteci öğrencilerin buldukları okul arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Saadet Güney İmam Hatip Ortaokulu'nda bulunan öğrencilerin mülteci akranlarının sosyal becerilerine dair görüşleri daha olumludur. Bu durumun okul kültürüyle ilişkili olabileceği tahmin edilmektedir. Bunun dışında kız öğrenciler duygularla baş etme ve saldırganlığa alternatif beceriler konusunda akranları hakkında daha olumlu düşünürken erkek öğrenciler daha olumsuz görüş belirtmiştir. Bu veri, erkek öğrenciler ile mülteci çocuklar arasında saldırganlığa yönelik tutumların daha fazla görüldüğü şeklinde yorumlanabilir. Yalnızca saldırganlığa alternatif beceriler dışında diğer tüm alt gruplarda ise sınıf düzeyi önem kazanmaktadır. Tüm gruplarda akranları hakkında, 6. sınıf öğrencileri olumlu 7. sınıf öğrencileri ise daha olumsuz görüş belirtmişlerdir. Bu durumun 7. sınıf öğrencilerinin ergenlik dönemine daha yakın olmalarından dolayı bu dönemin getirdiği bazı his, duygu ve düşünce gelişiminden daha fazla etkilendikleriyle ilişkili olabileceği düşünülmektedir.

Söz konusu sonuçlardan yola çıkılarak mülteci çocukların psikososyal desteğin yanı sıra özellikle göç süreci yeni başlamış çocuklara dil ve uyum eğitiminin verilmesi önerilebilir. Türk kültürünü tanıtıcı faaliyetlerin yanı sıra eğitim öğretimde de denkliğin sağlanmasını kapsayacak uyum eğitimi ile çocuklarda görülen saldırgan tavırları ve okulda yol açtıkları disiplin problemlerinin azaltılabileceği düşünülmektedir.

Mülteci çocukların sosyal yönden izole edilmesinin önüne geçmek ve akran kabulünü arttırmak için mülteci çocuklarla aynı okulu paylaşan öğrencilere göç süreci ve bu süreçte yaşanabilecek olumsuzluklardan bahsedilerek negatif sosyal davranışlara tolerans göstermeleri ve mülteci akranlarıyla empati kurmaları sağlanabilir. Bu tür önlemlerin mülteci çocukların sosyalleşme süreçlerini daha rahat geçirerek sosyal becerilerini daha üst düzeylere taşıyabilmelerine imkân sağlayacağı tahmin edilmektedir.

Çalışmanın sınırlılıkları gereği mülteci öğrencilerin sosyalleşme sürecinde yaşadıkları olumsuzluklara onların perspektifinden değinilmemiştir. Mülteci çocukların okulda ve sosyal ilişkilerinde yaşadıkları problemlere dair görüşlerinin tespit edildiği araştırmalara ihtiyaç vardır. Ayrıca bu ve benzeri anketlerin farklı örneklemelerde uygulanarak ilkökul, ortaokul ve

lise düzeyindeki mülteci öğrencilerin sosyal becerileri, sosyal davranışları ve sosyal uyumlarının incelenmesinin bu alana ışık tutacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akıncı, Buket, Nergiz, Ahmet ve Gedik, Ercan. "Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul". *Göç Araştırmaları Dergisi*, 1/2 (2015): 58-83.
- Akgün, Serap ve Araz, Arzu. "Anlaşmazlıklarımızı Çözebiliriz: Bir Çatışma Çözümü Eğitim Programı Tanıtımı", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11/1 (2010): 1-17.
- Anderson, Philip. "You don't Belong Here in Germany...': On the Social Situation of Refugee Children in Germany", *Journal of Refugee Studies*, 14/2 (2001): 187-199.
- Aziz, Aysel. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri* (9. Basım). Ankara: Nobel Yayınları, 2014.
- Bacanlı, Hasan. *Sosyal Beceri Eğitimi* (5. Baskı). Ankara: Pegem Akademi, 2014.
- Böke, Kaan. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Alfa Yay., 2014.
- Cole, Ester. "Immigrant and Refugee Children: Challenges and Opportunities for Education and Mental Health Services", *Canadian Journal of School Psychology*, 14/1 (1998): 36-50.
- Çopur, Ahmet ve Demirel, Muammer. "Suriye'li Mültecilerin Yükseköğrenim Sorunu: Göç Süreci ve Sonrası". *Eğitim Bilimlerinde Yenilikler ve Nitelik Arayışı*. Ankara: Pegem Akademi, 2016.
- Erdem, Cahit. "Sınıfında Mülteci Öğrenci Bulunan Sınıf Öğretmenlerinin Yaşadıkları Öğretimsel Sorunlar ve Çözüme Dair Önerileri", *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2017): 26-42.
- Ereş, Figen. "Türkiye'de Göçmen Eğitimi Sorunsalı ve Göçmen Eğitiminde Farklılığın Yönetimi", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6/2 (2015): 17-30.
- Gander, Mary J. ve Gardiner, Harry W. *Çocuk ve Ergen Gelişimi* (7. Baskı). Ankara: İmge Yayınevi, 2010.
- Gülüm, Kamile ve Akçalı, Hakan. "Balıkesir'deki Mülteci Çocukların Eğitim Sorunları", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Afro-Avrasya Özel Sayısı*, (2017): 127-136.
- Kumru, Asiye Carlo, Gustavo ve Edwards, Carolyn P. "Olumlu Sosyal Davranışların İlişkisel, Kültürel, Bilişsel ve Duyuşsal Bazı Değişkenlerle İlişkisi", *Türk Psikoloji Dergisi*, 19/54, (2004): 109-125.
- Levent, Faruk, Çayak, Semih. "Türkiye'deki Suriyeli Öğrencilerin Eğitimine Yönelik Okul Yöneticilerinin Görüşleri", *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14/27 (2017): 21-46.
- Mersin Üniversitesi Bölgesel İzleme Uygulama Araştırma Merkezi. Suriyeli Göçmenlerin Sorunları Çalıştay Sonuç Raporu, Mersin: Yayın evi yok, 2014.
- Michelson, Larry, Sugai, Don, Wood, Randy ve Kazdin, Alan. *Social Skills Assesment and Training with Children*. New York: Springer Sciens+ Business Media, 1983.
- Okitipki, Toyin ve Aymer, Cathy. "Social work with African Refugee Children and Their Families", *Child and Family Social Work*, 8 (2003): 213-222.
- Okumuşlar, Muhiddin. *Sosyalleşme Sürecinde Din Eğitimi*. Konya: Yediveren Kitap, 2013.

- Özer, Yeşer Yeşim, Komşuoğlu, Ayşegül, Ateşok, Zeynep Özde. "Türkiye'deki Suriyeli Çocukların Eğitimi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 37 (2016): 76-110.
- Sevinç, Bilal. "Survey Araştırması Yöntemi". *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Editör: Kaan Böke. 245-284. İstanbul: Alfa Yay., 2014.
- Seydi, Ali Rıza. "Türkiye'nin Suriyeli Sığınmacıların Eğitim Sorununun Çözümüne Yönelik İzlediği Politikalar", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31 (2014): 267-305.
- Sezgin, Ayşe Aslı ve Yolcu, Tuğba. "Göç ile Gelen Uluslararası Öğrencilerin Sosyal Uyum ve Toplumsal Kabul Süreci", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/7 (2016): 417-436. DOI: 10.20304/husbd.14985
- Staub, Ervin. *Positive Social Behaviour and Morality*. New York: Academic Press, 1978.
- Şeker, Betül Dilara. "Göç ve Uyum Süreci: Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme", *Göç ve Uyum*. Editörler: Betül Dilara Şeker, İbrahim Sirkeci ve Murat Yücesahin. 11-26. Londra: Transnational Press, 2015.
- Şeker, Betül Dilara ve Aslan, Zafer. "Eğitim Sürecinde Mülteci Çocuklar: Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme", *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 8/1 (2015): 86-105.
- Taneri, Ahu ve Tangülü, Zafer. "İlkokul 4. Sınıf Öğrencilerinin Sığınmacılara Bakış Açılarının İncelenmesi", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/25 (2017): 187-214.
- Thelamour, Barbara. *Preschoolers' Behaviors After Peer Conflict: An Examination of Teacher Socialization, Peer Homophily and Friendship*. Michigan: Michigan Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2013.
- Uzun, Elif Mercan, Bütün Eda. "Okul Öncesi Eğitim Kurumlarındaki Suriyeli Sığınmacı Çocukların Karşılaştıkları Sorunlar Hakkında Öğretmen Görüşleri", *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 1/1 (2016): 72-83.
- Yavuzer, Yasemin. "Okullarda Saldırganlık/ Şiddet: Okul ve Öğretmenle İlgili Risk Faktörleri ve Önleme Stratejileri", *Milli Eğitim Dergisi*, 192 (2011): 43-61.
- Yelpaze, İsmail ve Özkamalı, Eyüp. "Akran Aracılı Sosyal Beceri Eğitim Programının 6-7-8. Sınıf Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerine Etkisi", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 14/2 (2015): 499-511.
- Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (8. Basım)*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2011.
- Yılmaz, Abdurrahman. "Uluslararası Göç ve Türkiye: Türkiye'deki Çocuk Göçmenler ve Sığınmacı Ailelere Tanınan Haklar ve Daha İyi Uygulamalar için Öneriler", *Akademik Bakış Dergisi*, 49 (2015): 475-493.

Online Kaynaklar

- Birleşmiş Milletler, "BM Mülteci Örgütü Ekim 2018". Erişim: 13 Aralık 2018. <https://www.unhcr.org/tr/wp-content/uploads/sites/14/2018/12/Fact-Sheet-September-2018-TR.pdf>.
- Göç ve Acil Durum Eğitim Daire Başkanlığı, "Geçici Koruma Kapsamı Altındaki Öğrencilerin Eğitim Hizmetleri". Erişim: 5 Aralık 2018. https://hbogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_12/03175027_03-12-2018_Ynternet_BYIteni.pdf.

